

অমঙ্গলের সমস্যা (The Problem of Evil):

জগতে অমঙ্গলের উপস্থিতি সকল দৈশ্বর বিশ্বাসীর কাছে এক সমস্যা বিশেষ। কবিগুরুও এই সমস্যার মুখোমুখি হয়েছেন দৈশ্বরে বিশ্বাসের মুখোমুখি দাঁড়িয়ে। বিশেষ করে যখন তিনি বলছেন, মানুষের চরম অভীষ্ট হল মুক্তি আর আনন্দ, তখন অমঙ্গলের অস্তিত্বের সমস্যাকে সমাধান তাঁকে বরংতেই হবে। কেননা এমন প্রশ্ন জেঁ উঠবেই যে, জীবনে অমঙ্গলের ঘটনার অস্তিত্ব কি নেই?

ରୀତିନ୍ଦ୍ରନାଥ ଜୀବନେର ଘଟନା ହିସାବେ ଅମଙ୍ଗଲକେ ଶୀକାର କରତେ ହିଧା କରେନନି । ଆମାଦେର ଜୀବନେର ଅଭିଜ୍ଞତାଇ ତୋ ଅମଙ୍ଗଲେର ବାସ୍ତବତା ଯେ ଆହେ ତୁାର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଦେଯ । ଅମଙ୍ଗଲକେ ବନା ଯାଏ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା, ଏବଂ ତାଇ-ଏଟା ସୃଷ୍ଟିର ମଧ୍ୟେ ଆହେ । କାରଣ ସୃଷ୍ଟି ନିଜେଇ ହଲ ଈଶ୍ଵରେର ସୌମ୍ୟବନ୍ଧତା । ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟ ସତ୍ତା ହଲ ସୀମିତ, ତାଇ ଅମଙ୍ଗଲ ସ୍ଵାଭାବିକତାବେଇ ସୀମିତ ସତ୍ତାର ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ । ସୁତରାଂ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୃଷ୍ଟିର ମଧ୍ୟେ ଅମଙ୍ଗଲେର ଅନ୍ତିତ ଅବଶ୍ୟାଙ୍ଗାବୀ ।

ତାହଲେ ଅମଙ୍ଗଲେର ସମସ୍ୟାଟା କି? ଈଶ୍ଵର ବିଶ୍ୱାସୀଦେର, ଈଶ୍ଵରେ ଅନିଦ୍ଵାସୀରା ପ୍ରତିଚ୍ଛନ୍ଦିତାଯ ଆହ୍ଵାନ କରେ ଅମଙ୍ଗଲେର ସମସ୍ୟାଟି ପ୍ରଥାସିନ୍ଦଭାବେ ଏକଟି ଉଭୟ ସଂକଟ ଯୁକ୍ତିର (Dilemma) ଆବଶ୍ୟକ କରେ ଉପହାରିତ କରେନ । ଯୁକ୍ତିଟି ଏହି ରକମ : ଯଦି ଈଶ୍ଵର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେଇ ମଙ୍ଗଲମୟ ହନ, ତିନି ନିଶ୍ଚଯାଇ ଅମଙ୍ଗଲେର ବିନାଶ କରତେ ଇଚ୍ଛା କରବେନ, ଏବଂ ଯଦି ତିନି ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ହନ, ତବେ ତିନି ନିଶ୍ଚଯାଇ ଅମଙ୍ଗଲେର ବିନାଶ ସାଧନେ ସକ୍ଷମ ହବେନ । କିନ୍ତୁ ଅମଙ୍ଗଲେର ଅନ୍ତିତ ଆହେ । ସୁତରାଂ, ଈଶ୍ଵର କଥନାଇ ଏକଇ ସଙ୍ଗେ ‘ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ’ ଏବଂ ‘ମଙ୍ଗଲମୟ’ ହତେ ପାରେନ ନା । ଅର୍ଥାଏ ହୁଏ ତିନି ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ନନ ବଲେ ଅମଙ୍ଗଲକେ ଦୂର କରତେ ପାରେନ ନା— ନା ହୁଏ ତିନି ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷେ ମାନୁଷକେ ଭାଲବାସେନ ନା, ଅର୍ଥାଏ ମଘଗଲମୟ ନନ ବଲେ ମାନୁଷେର ମଙ୍ଗଲ କରତେ ଇଚ୍ଛା କରେନ ନା ।

କିନ୍ତୁ ଅମଙ୍ଗଲେର ସମସ୍ୟାଟି ଏହି ଆକୃତିତେ କବିର କାହେ ଉପହିଁତ ହୁଏନି । କେବଳ ତିନି ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ଏବଂ ମଙ୍ଗଲମୟ ଈଶ୍ଵରେର ସୃଷ୍ଟି ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହତେ ପାରେ ନା— ଏମନ କଥା ବିଶ୍ୱାସ କରତେନ ନା । ବରଂ ତିନି ଅନୁଭବ କରତେନ, ଯେ କୋନ ସୃଷ୍ଟି— ସୃଷ୍ଟି ହିସାବେ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହତେ ପାରେ । ସୀମିତ ଅନ୍ତିତ୍ବେର ଏହି ଏକଟି ଘଟନା ବିଶେଷ । ସୁତରାଂ ଅନ୍ତିତ୍ବକେ ଅମଙ୍ଗଲଜନକ ବଲା ଯାଏ ନା । ବରଂ ଅମଙ୍ଗଲ ସମସ୍ୟାଜନକ ହୁଏ, କେବଳ ତଥନାଇ, ଯଥନ ଆମରା ଚିନ୍ତା କରି ଅନ୍ତିତ୍ବେର ଏହି ଏକଟି ଚରମ ଓ ହାତୀ ଦିକ । ଯଦି ଆମରା ଅମଙ୍ଗଲକେ ଏଭାବେ ଦେଖି, ତବେ ସେଇ ଅନ୍ତିତ୍ବକର ଅନୁଭୂତିକେ ଆମରା କୋନଦିନାଇ ବିଦ୍ୟା ଦିତେ ପାରବୋ ନା । ତାଇ ସୃଷ୍ଟିର ଏହି ସୀମିତ ପ୍ରକାଶ ଯଥନ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବଶ୍ୟା ବିଶେଷ, ତଥନ ତାକେ ସତ୍ୟ, ବାସ୍ତବ ବଲେଇ ମେନେ ନିଯେ ତାକେ ଅତିକ୍ରମ କରେ ଯେତେ ହବେ । ଅତିକ୍ରମ କରେ ଯାଓଯାର ଅର୍ଥ ତାକେ ବାତିଲ କରେ ଦେଓଯା ନାୟ, ଯେମନ ଏକଟି ମାଇଲପୋଷ୍ଟକେ ଅତିକ୍ରମ କରେ ଯାଓଯାର ଅର୍ଥ ଏହି ନାୟ ଯେ ତାକେ ବାତିଲ କରେ ଦେଓଯା ହଲ ! ସେଇରକମ ଅମଙ୍ଗଲ ଘଟନା ବିଶେଷ— କିନ୍ତୁ ତା ଚରମ ଘଟନା ନାୟ, ଏଟା ଏକଟା ପର୍ଯ୍ୟା ମାତ୍ର ।

ଏମନକି ଅମଙ୍ଗଲକେ ମଙ୍ଗଲେର ‘ବିକ୍ରିତ ତତ୍ତ୍ଵ’ ହିସାବେ କିମ୍ବା ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତାକେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତାର ବିରୋଧୀ ରାପେ ଦେଖା ଉଚିତ ନାୟ । ଏଭାବେ ଦେଖାର ଫଳେଇ ଅମଙ୍ଗଲ ଆମାଦେର କାହେ ‘ଚରମ’ ହିସାବେ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହଛେ । ଆମରା ‘ଅମଙ୍ଗଲ’କେ ଜୀବନେର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦିକ ଥିକେ ବିଚିହ୍ନ କରେ ଦେଖଛି । ଅମଙ୍ଗଲକେ ଭାବଛି ଏକଟି ବିଚିହ୍ନ ଓ ଏକକ ଘଟନା, ଆର ତାଇ ମନେ ହଛେ ଏହି ଚରମ, ଏର ଶେଷ ନେଇ । କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟକେ କଥନାଓ ଆଂଶିକଭାବେ ଅର୍ଥବା କଣ ଥଣ୍ଡ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଥିକେ ଦେଖା ଯାଏ ନା । ‘ସତ୍ୟ’ ସୁନ୍ଦର ଆହେ ସମଗ୍ରେର ଚେତନାର ମଧ୍ୟେ । ସୁତରାଂ ସତ୍ୟକେ ଦେଖାର ପ୍ରକୃତ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ହଲ ଯେ କୋନ ବନ୍ଧୁ, ବିଷୟ ବା ବ୍ୟକ୍ତିକେ ସମଗ୍ରେର ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରେ ଦେଖା । ଯଦି ଅମଙ୍ଗଲ, ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତାକେ ଏଭାବେ ଦେଖା ହୁଏ ତବେ ସେହି ଆର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତାର ବା ମଙ୍ଗଲେର ଅଶୀକୃତି ହବେ ନା, ବରଂ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତାଯ ଅର୍ଥବା ମଙ୍ଗଲେ ପୌଛାନୋର ଏକଟା ପର୍ଯ୍ୟା ହୁୟେ ଉଠିବେ ।

ଆସନ୍ତିକଭାବେ ଏଥାନେ ଏକଟି ଉପମା ଦେଓଯା ଯାଏ ବିଷୟଟିକେ ଶ୍ପଷ୍ଟ କରାର ଜନ୍ୟ । ଆମରା ଲକ୍ଷଣ କରଛି ଏକଟି ଶିଶୁ ହିଁଟତେ ଚେଷ୍ଟା କରଛେ । ହିଁଟତେ ଗିଯେ ମେ ବାରେ ବାରେ ପଡ଼େ ଯାଏ ଏମନକି ଆଧାତ ଓ ପାଛେ । ଯଦି ଏଭାବେ ବାପାରଟାକେ ଦେଖି, ତବେ ଦୃଷ୍ଟ୍ୟାଟି ନିର୍ମଳ ହୁୟେ ଉଠିବେ ଆମାଦେର କାହେ ।

কিন্তু যদি আমরা শিত্তির এই পড়ে যাওয়া, আঘাত পাওয়ার অসংলতাকে প্রয়োজনীয় পদক্ষেপ—
যা তাকে হাঁটতে শেখাবে বলে উপলক্ষ করতে পারি — তখন শিত্তির হাঁটতে গিয়ে পড়ে
যাওয়ার দৃশ্যটি আমাদের কাছে নির্মম হয়ে না উঠে বরং আনন্দের উৎস হয়ে উঠবে। একইরকমভাবে
'মৃত্যু'র ঘটনাও অমঙ্গলজনক যদি তাকে আমরা দেখি একটা বিশেষ ব্যক্তির জীবনের বিচ্ছিন্ন
ঘটনা হিসাবে। কিন্তু যদি সমগ্র জগতের সঙ্গে সম্পর্কিত করে মৃত্যুর ঘটনাকে প্রত্যক্ষ করি। তবে
বিশ্বজগতের এক যথার্থ পরিকল্পনার অঙ্গ হিসাবে তা আর অমঙ্গলজনক বলে আমাদের কাছে
মনে হবে না। যদি মৃত্যুরূপ ঘটনা না থাকতো, যদি সকল মানুষ, বন্দু, বিষয় একইভাবে চিরকাল
অস্তিত্বশীল থেকে যেতো, তাহলে সেই অস্তিত্বের অবস্থা হতো নরকের জীবনের মতো। শুধু যদি
জন্মই থাকতো মৃত্যু না থাকতো—তবে একদিন খাদ্য, বাসস্থান·প্রভৃতি সরকিছুরই অপ্রতুলতা
শেষে এই জীবনেরই সংকট ডেকে নিয়ে আসতো।

তাই রবীন্দ্রনন্দনে, 'অমঙ্গল' প্রকৃতই অমঙ্গল হয়ে ওঠে যখন তাকে আমরা দেখি আমাদের
সীমাবদ্ধ আত্মকেন্দ্রিকতা বা আমিত্বের দৃষ্টিকোণ থেকে, এই আংশিক দৃষ্টিকোণকে পরিবর্তিত
করে সমগ্রের দৃষ্টিকোণ থেকে দেখলেই অমঙ্গল আর কোন সমস্যা বিশেষ নয়। তাই আমিত্বের
চেতনার পরিবর্তন ঘটিয়ে, তাকে আত্মার চেতনায় উন্নীত করতে হবে—আর এটাই হল মানুষের
অভীষ্টে পৌছানোর প্রকৃত পথ।